

HIVATÁSTUDAT ÉS LELKÉSZI SZOLGÁLAT*

Mottó: Mert a(z egy)házad iránti féltő szeretet emészt; rám hull a gyalázat, ha téged gyaláznak" (Zsolt 69,10)

Főtisztelendő Püspök Úr, nagytiszteletű Tanári kar, kedves teológiai hallgatók, jövődöbeli lelkész kollegák!

Mindenekelőtt hadd mondjam el, hogy köszönöm a megtisztelő felkérést az előadás megtartására. Már az első perctől kezdve tudatában voltam annak, hogy igencsak komoly feladatra vállalkoztam, amikor igent mondtam ennek az előadásnak a megtartására. Meggyőzően és mindenekfelett hitelesen elmondani, hogy a lelkészi szolgálat ebben a mai zürzavaros világban minden nehézsége ellenére szép és megérdemli a lelkésztől a teljes odaadást – bevalom – nem könnyű feladat. Megtanulni a körülményekhez mérten elégedetten élni (Filip 4,11–12), sok sok lemondással jár. Ezek után sejthető, hogy cseppet sem könnyű feladatra vállalkoztam. Komoly kihívásnak tekintetem, miként magát a lelkészi munkát is mindig annak tartottam és tartom ma is. Felelőtlenség lenne részemről könnyelműen beszélni a lelkészi szolgálatról és a hivatástudattal végzett munkáról, amikor maga a hivatás – vagyis a lelkészi szolgálat – sem könnyű, hanem igen komoly áldozatot és hozzáállást követel a mindenkori lelkésztől, a feladat betöltőjétől. Egyébként hadd mondjam el azt is, hogy számomra is óriási haszonnal bírt az előadásra készülés, ugyanis eddigi munkámmal szembesített és egyben önvizsgálatra készítetett.

Hivatástudat és lelkészi szolgálat az előadásom címe. Megpróbálom értelmezni a hivatás, hivatástudat fogalmakat. Először is tisztáznom kell és egyértelműsíteni azt, amiről beszélnem kell. Ízlelgetem a hivatás, hivatástudat fogalmat. A hivatás elsődleges értelme valamely foglalkozás, pálya iránti hajlam, elhivatottság. Hivatástudat alatt értem a hivatással járó feladatok odaadó, teljes mértékű és öntudatos felvállalását, valamint felelősségteljes betöltését.

Minden bizonnyal egy dolgot tudnia kell az egyetem padjaiban ülő hallgatónak, és pedig a hivatás kiválasztásától a tanulmányok befejezéséig, aztán a hivatás gyakorlásától a hivatástudattal végzendő munkáig hosszú és nehéz út vezet.

Hogy ne vágjunk egyből a dolgok közepébe, nézzük meg dióhéjban, hogyan is történik mindenekelőtt a pályaválasztás – ugyanis ez döntően fontos –, és hogyan jut el valaki a pályaválasztástól a hivatástudattal végzendő munkáig.

* Elhangzott a teológiai csendesnapokon 2002. február 9-én

Szaknyelven *pályaaorientációnak* nevezzük az adott szakmára (esetünkben hivatásra) való ráirányulást, beállítódást, amely a személyiséget ért különböző környezeti (családi, egyházi, iskolai) befolyások és a saját tapasztalatok hatására fokozatosan bontakoznak ki. Egy előzetes pályaelképzelés alakul ki, amely nem más, mint a szakmával kapcsolatos elvárásokról kialakított egyéni elképzelés. Valójában ez teszi éretté a fiatalt a pályaválasztásra. Azok tehát, akik élettevékenységül (élethivatásul) választanak egy pályát, lényegében saját elképzeléseiktől motiváltan kezdik meg szakmai tanulmányaikat. Ebbeli előmenetelük és fejlődésük a továbbiakban az iskola tartalmi munkájának színvonalától, legfőképpen azonban a személyes adottságaiktól és képességeiktől függ. A szakmai képzés végére – ideális esetben – az egyén eljut az úgynevezett *potenciális pályaezérettség* szintjére. Ez olyan minőségű mentális, szomatikus és pszichés felkészültséget jelent, amely alapján valószínűsíthető lehet a tanult szakmában való eredményes helytállást, a különféle szakmai feladatok sikeres elvégzésére, a szakmai problémák és kritikus helyzetek önálló megoldására való alkalmasságot. Az, hogy a fiatal szakember kiállja-e a próbát, ténylegesen megfelel-e a választott szakma – esetünkben hivatás – követelményeinek, elvárásainak, a *pályakezdet* szakaszában dől el. A pályaralépés időszakában derül ki, hogy a kiképző iskolának mennyire sikerült a jelöltet szakmailag és emberileg úgy felkészítenie, hogy az valóban az „élet műhelyének” tekintse munkahelyét. Ha a pályaralépés sikeres, a kezdő szakember rövid idő alatt megtalálja helyét az új közösségben, *s ha a mindennapi feladatok végzése kielégíti szakmai érdeklődését, kialakul benne a hivatásérzet – a szakmai tevékenység iránti érzelmi vonzódás –, mely meghatározó eleme a pályán maradásnak.* A *pályavitel* szakasza akkor következik be, amikor a már nem teljesen kezdő szakember a *pálya árnyoldalaival* is megismerkedett, a nehézségekbe is belekóstolt, s mindez hivatásérzetét nem gyengítette; sőt a szakmai tevékenység iránti vonzalma tovább mélyült, és a pályához való feltétlen ragaszkodásba, *hivatásszeretetbe* csapott át. Innen már csak egy lépés választja el a *szakmához (esetünkben hivatáshoz) fűződő legmagasabb szintű viszonyulástól: a hivatástudattól, amely a pályaalakalmasság tudatos átélését jelenti.* Az egyén ekkor nemcsak érzi, hanem tudja is, hogy pályaválasztása helyes volt, hogy képességei valóban a választott hivatás vitelére teszik alkalmassá, s e tevékenységével igazán hasznos tagja lehet társadalmának. A hivatástudattal végzett munka fő mozgatója ezért mindig a hivatás társadalmi fontosságának és szükségességének a felismerése, e felismerés tudatos átélése s a nehézségek tudatos vállalása, amely rendszerint magas fokú hozzáértéssel és szakszerűséggel is párosul.¹

Hivatástudat és lelkesítő szolgálat

Úgy fogalmaztam az előbbiek során, hogy a hivatás valamely foglalkozás, pálya iránti hajlam, elhivatottság. A lelkesítő hivatás esetében sokkal inkább érvényes e megállapítás annyi kiegészítéssel, hogy e munkába, e szolgálatba nemcsak saját hajlamunk, alkalmasságunk tudata állít be, hanem Is-

ten is, és ezáltal engedelmességet, odaadó munkát és feltétlen elkötelezettséget is jelent az Ő szolgálatába való elszegődés. Aki vállalkozott Isten gyönyörűséges igájába, aki beállt Isten szőlőjébe, az többé nem szemezhet a könnyebb étellel. Jó volna végre eloszlatni azt a tévhitet, hogy a diploma egyszer s mindenkorra a kényelmes, könnyű, gondtalan élet biztosítója. A lelkészi oklevél megszerzésével megnevezésünk, megszólításunk „tiszteletes úr” ugyan, de valójában Isten és ember szolgálatára köteleztük el magunkat. Az nagy baj, mondhatni egyenesen csapás egyházunkra és az evangélium ügyére nézve, ha mi csak „urak” leszünk, és nem szolgálk is az előbbi értelemben. A Szentírás megfogalmazásában: „Szolgám vagy, Izráel, rajtad mutatom meg dicsőségemet!” (Ézs 49,3).

A lelkészi szolgálatot nem lehet megérteni a Szentírás megértése nélkül. Aki számára a biblia csak egy eszköz a prédikációra való készüléshöz, de máskor sosem nyitja ki, mert ennél nem több számára, az sohasem érti meg a próféták vagy Isten szavát. Ugyanis aki számára „néma” marad Isten, vagy aki számára nem lesz hallhatóvá Isten (akár a próféták szaván keresztül), mert Isten szavára érzéketlennek, közönyösnek, vagy, ha úgy tetszik, „süketnek” bizonyul, az valójában sosem érti meg a lelkészi szolgálatot. Az sajnos mindig csak úr marad! Meggyőződésem, hogy a „szólj Uram, mert hallja a te szolgád” (1Sám 3,9) felvállalásával kezdődik a lelkészi szolgálat. Sőt nem elég csupán magának a lelkésznek hallania Istent, *hallhatóvá kell tennie Őt mások számára is.* Éspedig nem akárhogyan, hanem érthető módon! Ugyanis korunkban Isten sokak számára „néma és halott”, mert közömbösöknek, süketeknek bizonyulnak az isteni szóra. A Szentírás ekképpen figyelmeztet bennünket: „el ne utasítsátok azt, aki szól” (Zsid 12,25/a). Ugyanis a keresztény ember léte megszólított lét. Azonban Isten nem mennyei szózatokban szól mihozzánk, hanem a Szentírás, valamint a lélek belső hangján, a lelkiismeret szaván keresztül. Aki tehát meghallja a hívó szót, és követi, annak számára a Szentírás feltárja azokat a normákat, életszabályokat, amelyek a szolgálatnak, valamint az üdvösségre vezető útnak mintegy útjelzői. *Éppen ezért a hívő ember (esetünkben a lelkész) életét tudatos választásnak tekinti arra a felhívásra, amelyet Isten a Szentírásban, vagy, ha úgy tetszik, az evangéliumban élénk tár.* (Boda László).

Különösen nekünk, akik Isten szolgálatába szegődtünk, valami olyasféle Istenre figyelésre van szükségünk, mint a Habakuk prófétái: „Órhelyemre állok, oda állok a bástyára, figyelek, várva, hogy mit szól hozzám” (2,1). Isten figyelmeztetése sokszor olyan, hogy „belecsendül” (1Sám 3,11) az ember füle. Mert Isten szava szolgálói felé sosem hizelgő, hanem sokszori tétlen és káros álmodásainkból könyörtelenül kijózanító, önként vállalt kötelességeinkre figyelmeztető.

Úgy fogalmaztam, hogy az, aki nem érti meg a Szentírást, az a lelkészi szolgálattal sincs mit kezdjen. Kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy lelkészi szolgálatunk *mibenlétét és mikéntjét* foglalja magában örök időkre a Biblia, ameddig egyház létezik a szó valódi értelmében.

A lelkésznek hatalma van. Ezt a hatalmat felülről kapja, Istentől. Küldetése, akárcsak az egyházé, felülről kapott küldetés. Ortega spanyol gondolkodó így fogalmazott: a hatalom gyakorlásához le kell ülni. Trónra, bársonyszékbe, miniszteri székbe, szentszékre, püspöki székre vagy éppen papi székre. A szuronyokkal mindent meg lehet tenni, de rájuk ülni nem lehet. Tehát sumázva az elmondottakat: erőszakkal nem lehet hatalmat gyakorolni. Legkevésbé a szeretet hatalmát. A szolgáló szeretet – a szelíd szó hatalma mindenél – erősebbnek bizonyul!

Továbbmenve: ejtsünk szót arról is, hogy ki is valójában a lelkész, és mi az ő feladata. Ha valójában meg akarjuk tudni, hogy ki a lelkész, azt a leg-hitelesebb forrásból, a Szentírásból tudhatjuk csak meg. De mielőtt rátérnénk a lelkész kilétének és szerepének bibliai meghatározására, hadd mondjuk el azokat a kliséket, azaz elkoptatott szólásokat, frázisokat, amelyeket rendszerint mindannyian ismerünk, és pedig: *primus inter pares* azaz *első az egyenlők között*, egy vallásos közösség *hivatásos* azaz *profi* lelki-szellemi vezetője, a hit és erkölcsi élet „*csősze*”, az evangélium szócsöve, lábön járó evangélium stb, stb, aki, ha ténylegesen nem tekint bele hitelesen a biblia tanításának tükrébe, el is hiszi magáról ezeket, és bizonyos idő elteltével magát valamiféle *elit keresztény* szerepben kezdi látni! Nem vagyunk mi bizony egyáltalán elit keresztények, sokszor épp oly gyarló, gyenge emberek vagyunk, mint híveink. Elfelejtettük azt a nagyszerű ágostoni mondást: „Értetek vagyok püspök, veletek keresztény” – parafrázálva: „*Értetek vagyok lelkész, veletek keresztény*”. Néha olyat is hallunk, hogy az egyház olyan hadsereghez hasonlít, ahol a tisztek harcolnak, a közkatonák pedig zsebredugott kézzel szemlélik azt. De vannak olyan lelkészek is, akik szerepüket annyira elbagatellizálják, hogy a következő megállapításhoz jutnak: „Ha a nélkülözhetetlen férfi (esetünkben a lelkész) egy héttel halála után visszatérne, nem lennének számára az egész birodalomban egy portási állást” (Bertholt Brecht). Hol eltúlozzuk, hol alulértékeljük munkánkat. Jó volna végre alaposan tisztázni szerepünket és munkánk értékét. Az előbbieken során úgy fogalmaztam, hogy a lelkész kilétére nézve a legmegbízhatóbb forrás a Szentírás. *Nézzük meg, hogyan is jelenik meg a Szentírás lapjain a lelkész, és mi a feladata.* A Bibliában nem találunk meghatározásokat, definíciókat arra nézve, hogy milyen kell legyen egy hiteles, hivatástudattal dolgozó lelkész, és ez így jó is, ugyanis a meghatározások, a definíciók amolyan Prokrusztész-csinálmányok, melyek sosem fejezik ki a valós tartalmat. Ezért nem tanácsos legtöbb esetben meghatározásokat alkalmazni, mert az többnyire a tartalom rovására megy. Megcsonkítva belegyömöszöljük, beleerőszakoljuk a gazdag mondanivalót egy szűk definícióba. Ahhoz, hogy ne essünk az imént említett tévedésbe a lelkész kilétére és feladatának mibenlétére vonatkozóan, úgy érzem, hogy *akkor járunk el helyesen, ha a pap, próféta és pásztor hármasszefüggésében keressük a lelkész kilétét, valamint a lelkészi szolgálat mibenlétét.* Talán ezzel tudjuk leginkább *lefedni* a lelkészi munkát. A bibliai értelemben vett jó pásztor és a nyáj hasonlata legyen kiindulási pontunk. A

Biblia és Jézus tanításának páratlan szépsége, lenyűgöző hatása a szimbólumokban, képi beszédformában, a szemléletességben, a vizuális terminológia használatában rejlik. „Jobb egyszer meglátni, mint százszor meghallani” tartják a beszéd mesterei. Mellesleg megjegyzem, hogy Istenről igazán csak szimbólumokban lehet és érdemes beszélni. Ugye, mennyivel többet mond el Jézus Istenről és a mennyeknek országáról, amikor nem meghatározza, hanem megmutatja, mihez hasonlít. Ez pedig sokkal több a legpontosabb meghatározásnál, mert kifejező, megkapó, eleven és életközeli.

Legyen kiindulási pontunk a *jó pásztor és a nyáj* hasonlata, és ezen belül a lelkészi munka kifejezetten papi és prófétai jellegére is rávilágítunk. *A bibliába-ágyazott megközelítésmód ígérkezik a leghasznosabbnak témánk kifejtésére.* Ehhez igen alkalmasnak kínálkozik az 1Pét 5,2–4 bibliai rész. Itt megjegyezni kívánom, hogy ez volt a beköszöntő beszédem témája és egyben mindenkori lelkészi munkám programja is: „*Legeltessétek az Isten közöttetek lévő nyáját; ne kényszerből, hanem önként, ne nyereszkedésből, hanem készségesen; ne is úgy, mint akik uralkodnak a rájuk bízottakon, hanem mint akik példaképei a nyájnak. És amikor megjelenik a főpásztor, elnyeritek a dicsőség hervadhatatlan koszorúját.*” (1Pét 5,2–4)

A lelkészi munka lényege ebben a központi gondolatban, bibliai kifejezésben foglalható össze: *legeltessétek!* Mít is jelent ez a mi számunkra? Először is a nyáj gondviselését, azaz táplálását, őrzését és védelmét. A „*legeltetés tudománya*” mindenekelőtt megkívánja a pásztorától a „legelő” ismeretét. Tehát a pásztornak tudnia kell, hogy hol található az életben maradáshoz, fejlődéshez szükséges táplálék és felüdítő forrásvíz. „Aki másokat felüdit, maga is (fel)üdüli” (Péld 11,25). A zsolttáros így vall erről: „Az Úr az én pásztorom, nem szűkölködöm. Fűves legelőkön terelget, csendes vizekhez vezet engem. Lelkemet felüdití...” (23,1). A pásztorok pásztorai, Isten megmutatja nekünk a jó és kövér legelőket, s a friss vizeket. Sőt, Isten egyenesen maga az élet kútfeje. (Zsolt 36,10/a). *Magunkévá kell tennünk tehát az első lényeges tanítást:* Ha a pásztor legeltetni akar, először meg kell szereznie az okos pásztorhoz illő „holmikat”, el kell sajátítania a „legeltetés tudományát”, mert csak így tudja majd betölteni mindazt, amire vállalkozott. Csak az vezethet, aki a vezetéshez szükséges ismeretek birtokában van, másképp veszélybe sodorja a rábízottak életét. Ezért ma hálával gondolok vissza a teológiai évekre mint a felkészülésnek éveire. Hálával gondolok a teológiai tanárainra, legációk alkalmával megismert lelkészekre és mindazokra, akik a felkészülésben segítettek nekem. Hálával gondolok azokra, akik a felelősség érzését elültették lelkemben, és gondozták, ápolták, hogy meggyökerezzen. Megértették velünk, hogy „elpusztul a mi egyházunk, a mi népünk, ha nem ismeri Istent!” (Hóseás 4,6/a). Nemcsak Isten, hanem Unitárius Egyházunk is felkészült, hogy Isten ismeretében jártas, okos, a „legeltetés tudományához” értő lelkészeket kíván népük élére állítani. Aki pedig megveti ezt az ismeretet, abból sosem lesz lelkész. Hóseással fogalmazva: „Mivel te megvetted ezt az ismeretet, én is megvetlek: nem leszel papom.” (4,6/b). Jere-

miás megfogalmazásában, tolmácsolásában így szól Isten: „Adok majd nektek szívem szerint való pásztorokat, akik hozzáértéssel és okosan legeltetnek benneteket.” (3,15). A gyülekezetek érzik és tudják leginkább, hogy nem mindegy, milyen a lelkész és milyen lélekkel, hittel, kinek a segítségével és erősítésével, nevével és nevében pásztorolják a nyáját. Ne történjen meg a mi papságunkkal az, hogy Isten elmarasztaló ítéletét kelljen ekképpen hallania: „Mivel ez a nép csak szájával közeledik hozzám, és ajkával dicsőít engem, de szíve távol van tőlem, istenfélelme pedig csupán betanult emberi parancsolat, ezért úgy bánok majd ezzel a néppel, hogy csodálkozni fog...” (Ézs 29,13–14/a.) Ne kelljen híveinknek sem így nyilatkozniuk rólunk: „Közel van szájukhoz (az Isten), de a szívüktől távol”. (Jer 12,2/b). Hanem inkább valljuk közösen minden időben: „Te ismersz engem Uram! Látod, mert megvizsgáltad, hogy tied a szívem.” (Jer 12,3/a).

A legeltetés tudománya mindenekelőtt magában foglalja a prédikálást, a Szentírás megértését a híveinkkel; de ahhoz, hogy meg tudjuk velük értetni, ahhoz először nekünk, magunknak kell alaposan megérteni. Másképp magunkra ismerhetünk a jézusi elmarasztaló tanításban, miszerint: „Hagyjátok őket, világtalanok vak vezetői. Ha pedig vak vezet világtalant, mind a ketten gödörbe esnek” (Mt 15,14). Mert a Szentírás a nép vakságának, tudatlanságának, közömbösségének fő okaként hozza fel azt, hogy az írások számukra érthetetlenek. *A lelkész feladata fölnyitni az Írásokat!* A lelkész a próféták szemével kell olvassa az Írást. *A próféták szemével látni egyik lényeges vonása a lelkészi munkának.* Ézsaiás így figyelmeztet: „Bezárta szemeiteket: a prófétákat, befödte fejeiteket, a látnokokat. Olyan lett számotokra minden látomás, mint a lepecsételt irat szavai. Ha odaadják íráshoz értő embernek, és ezt mondják: Olvasd el! – ő ezt fogja mondani: Nem tudom, mert le van pecsételve. Ha pedig íráshoz nem értőnek adják az iratot, és ezt mondják: Olvasd el! – ő ezt fogja mondani: nem értek az íráshoz.” (29,10/b-12). Ha a lelkész nem tudja felnyitni az írásokat, akkor teljesen mást mond, prédikál, mint amit kellene! Ezért mindennél fontosabb a teológiai hallgató számára az, hogy öt év alatt ismerje meg minél jobban az Írásokat, tanulja meg felnyitni azokat, mert másképp valami olyasmi történik majd velünk is, mint ahogyan a Szentírás fogalmaz: „Ezek mindig tanulnak, de az igazságot sosem ismerik meg” (2Tim 3,7). Vagy ahogyan egy másik helyen olvassuk: Vigyázzatok, hogy rabul ne ejtsen valaki titeket olyan bölcselkedéssel és üres megtévesztéssel, amely az emberek hagyományához, a világ elemeihez, és nem Jézushoz alkalmazkodik (Kol 2,8). Híveink az evangéliumot, a Szentírást akarják megismerni és nem mást. Ha a lelkész nem ismeri a Szentírást, szegényes a bibliaismerete, egy-két teológiai fogalom körül forog majd, és egy bizonyos idő után elkerülhetetlenül kezdi ismételni önmagát, mely azt az érzést erősíti meg a hallgatóságban, hogy lelkészüknél el fogyott a puskapora, a lőszere. Nem a Bibliát lapozza, hogy onnan merítsen, hanem lelkésztársai prédikációit olvasgatja, lám mit mondanak ők! A Szentírás

ezekről azt mondja: „Ezért rátámadok az olyan prófétákra, akik egymástól lopkodják igéimet... Rátámadok az olyan prófétákra, ...akik csak a szájukat jártatják, és azt állítják, hogy az kijelentés. Rátámadok az olyan prófétákra, akik hazug álmaikat beszélnek el ... és félrevezetik népemet.” (Jer 23,30–32) „Az a próféta, aki álmot látott, mondja meg, hogy csak álom volt. De aki igét kapott, hirdesse igémet igazán. Mi köze a szalmának a tiszta búzához?” (Jer 23,28). Ha a lelkész nem ismeri alaposan a Bibliát, ez mindennél visszatetszőbb. Úgy tűnik, nem veszi komolyan azt, amit csinál. Mi sem fordulunk olyan szakemberhez, akiről tudjuk, – hogy enyhén szólva – gyengécske a szakmájában. Hasonlattel élve: mi sem fogadnánk fel olyan ácsot, akinek életlen a vágó-faragó szerszáma, a szekercéje.

Unitárius prédikációirodalmunk azt mutatja, hogy valahányszor eltávolodtunk a Bibliától, mindig száraz, hit- és élményszegény, képszerűtlen racionalizmusba, esztétikai formalizmusba, valamint vérszegény és sallangos verbalizmusba fulladtunk.

Az a lelkész, aki feladatával nincs tisztában, úgy véli, hogy az emberek mindig divatos témákról akarnak hallani, és a mai piacgazdaságban az üzleti irányultságú ember számára a Biblia üzenete, Jézus evangéliuma elavult, letűnt kor tartozéka, Jézus egy ma már megmosolyogni való erkölcsiség képviselője, éppen ezért a Bibliát elég csupán futólagosan érinteni, aztán másról kell beszélni. Elengedi füle mellett azt a bibliai figyelmeztetést: „Hirdesd nekik az én igéimet, akár hallgatnak rá, akár nem törődnek vele...” (Ezék 2,7) Éppen azért, hogy haladó gondolkodásának tűnjön, mai szerzőket idéz unos-untalan. Az emberek megcsömöröltek már az állandóan megidézett-idézgetett tekintélyektől, az *állandóan ügyeletes mágusok* bölcsességének hangoztatásától. A lelkésztől mást akarnak hallani.

Igencsak rossz úton jár az a lelkész, aki elhiszi azt az áltudományosság ruhájába öltöztetett valótlanyságot, mely szerint az egyház olyan múzeumhoz hasonlít, amelyben a középkori nyugati civilizációt konzerválták. Igen, megtörténhet ez akkor, és csakis akkor, ha valamilyen okból kifolyólag az egyház kisiklik a maga rendeltetészerű pályájáról, rosszul, vagy átértelmezi szerepét. Ilyen megközelítésben az egyház olyan hagyományra csontosodik, kövesedik, amelyet akárhogyan bebalzsamoznak az örökkévalóság számára, csak élettelen múmiaként maradhat fenn. Jézus így fogalmaz: „Szépen félreteszitek az Isten parancsolatát azért, hogy a helyébe állíthassátok a magatok hagyományait” (Mk 7,9). Az egyház sosem hagyomány, falak, épületek, az egyház mindig élő hit!! Másképp nem tudja betölteni hivatását. A Szentírás, a betű hit és lélek nélkül halott! Szomorú, hogy néha a betűt lélek nélkül őrzik a mai írástudók. *A Szentírást mi kell a lelkiélet táplálékává tegyük.* Természetesen tudjuk, mi azt jól, unitáriusok, hogy „a lélek sem jó tudomány nélkül” (Préd 19,2). *Az unitarizmus szellemi-lelki fölényét az adta Dávid Ferencék korában, hogy felismerték a kor szükségletét, vagyis azt, hogy mikor mire van szükség. A ráció akkor előremutató*

jelnek számított, fő húzóágnak bizonyult, akárcsak a felvilágosodás korában, de van, amikor vissza kell léptetnünk a hit és a lelki dolgok érdekében. A hit és a tudomány „egy anyaméhben fogant ikertestvérek, amelyek nem zárják ki egymást, hanem sokkal inkább kiegészítik” (Péterfi Dénes). A Biblia megfogalmazásában: „a pap ajkai őrzik (a tudományt) az Isten ismeretét, és tanítást várnak az ő szájából, hiszen a Seregek Urának követe ő!” (Mal 2,7)

Vannak olyan lelkészek is, akik a „kényes” témákat elkerülik, és valamilyen olcsó népszerűség, popularitás érdekében az emberek kedvére valókat mondanak, prédikálnak. A Szentírás megfogalmazásában „*Mondjatok inkább hízelt dolgokat, lássatok kedvükre valókat... Hagyjatok békét nekünk Izrael szentjével*” (Ézs 30,10–11). A próféta vagy a lelkész szájába nem adhat hazug lelket az Úr! (vö. 2Krn 18,18–22). Neki ki kell mondania az igazságot, függetlenül attól, hogy az tetszik vagy nem az embereknek. Mikájehu próféciája arra figyelmezteti a lelkészt, hogy ő nem mondhat mást, mint amit a Szentírás szerint mondania kell: „*A követ pedig, aki elment, hogy elhívja Mikájehút így szólt hozzá: Nézd, a próféták egyhangúlag jót ígérnek a királynak, legyen azért a te beszéded is olyan, mint az övék és ígérj jót! De Mikájehu így felelt: Az élő Úrra esküszöm, hogy csak azt fogom mondani, amit az én Istenem mond.*” (2Krn 18,12–13).

A prófétálás kényszerét avagy az igazság kimondásának kényszerét az Ószövetségben Ámos és Jeremiás prófétánál találjuk meg legkifejezöbben: „*Ha oroszlán ordít, ki ne félne? Ha az én Uram, az Úr szól, ki ne prófétálna?*” – szól Ámos. (Ámos 3,8). „*Azt gondoltam: nem törődöm vele, nem szólok többé az ő nevében. De perzselő tűzzé vált szívemben, csontjaimba van rekesztve. Erőlködtem, hogy magamban tartsam, de nincs rajta hatalmam.*” (Jer 20,9) – vallja Jeremiás. Az Újszövetségben pedig Pál apostolnál így találkozunk ezzel: „*Mert ha az evangéliumot hirdetem, azzal nincs mit dicsekednem, mivel kényszer nehezedik rám. Jaj nekem ugyanis, ha nem hirdetem az evangéliumot! Mert ha önként teszem ezt, jutalmat kapok, ha pedig nem önként, sáfársággal vagyok megbízva*” (1Kor 9,16–17).

Lépjünk tovább, és irányítsuk figyelmünket egy másik lényeges vonására a lelkészi szolgálatnak, és pedig: *jó pásztorrá csak az válhat, aki a nyáj között él!* Hallottunk mi ingázó papokról is; ez sajnos a mi egyházunkban történt. A lelkészeknek mindig ott kell lennie a hívei között még közmunkák alkalmával is! (És nem mellettük.) Mert csak így értheti meg a közösség gondját, baját, lelki-szellemi szükségleteit, ha ott él velük és közöttük. Osztozik gondjaikban, nehézségeikben, veszteségeikben és örömeikben is. Ha közöttük van, mindig a nyáj élére tud állni, és fel tudja emelni szavát annak érdekében. Mikeás próféta így vall erről: „*A nyáj elé áll, és legelteti az Úr hatalmával, az Úristen fenséges nevével*” (5,3). De nemcsak élükre kell álljon, ha a helyzet úgy kívánja, hanem össze kell fogja őket úgy, ahogyan a zsoltairos gyönyörű megfogalmazásában fejeződik ki ez a törődés Isten

részéről népe iránt: „Jeruzsálemet hegyek fogják körül, népét pedig az Úr karolja át most és mindörökké” (125,2). Ne felejtjük el azt a lényegre tapintó felismerését: „A vallás ölel, a politika harap” (Tamási Áron).

A lelkésznek itt nálunk Erdélyben van egy sajátos szerepe is, ez pedig nem más, mint a magyarságtudat, önazonosságtudat, egyszóval gyökereink ápolása. Apáink szellemi-lelki, hitbeli arcának megőrzése. Noha a múltat nem lehet elvenni tőlünk, az mégis csak akkor a miénk, ha ismerjük. (Nemeskürty István). Éppen ezért a lelkész tudatában kell legyen annak, hogy ő az erdélyi magyarság védelmezője is. Ezt azonban érdemlegesen és eredményesen képviselni nem lehet olcsó, populáris magyarkodással. Ehhez a lelkész egy olyan szellemiség népszerűsítője, megélője kell legyen, amelyet Balázs Ferencék, László Dezsőék képviseltek a két világháború között, és amelyet leginkább *transzszilvanizmus*nak nevezhetünk. Ez nem jelenti ugyanis a nemzeti hagyományainkba való bezárkózást, de nem is jelent olyan kompromisszumokat, amelyek hosszú távon az erdélyi magyarság fől-számolásához vezetnek. *A másság elfogadása, a nyitottság, sosem jelent önfeladást, öncsonkítást!* Tömören fogalmazva: *a transzszilvanizmus eszméje nem jelent mást, mint:*

1. A történelmi alapokhoz való öntudatos visszanyúlást és viszonyulást.

2. Az időszerű gondolatok, eszmék felé való gyors odafordulást – *mellesleg megjegyezni kívánom, hogy ebben a katlanban, Erdélyben, mindegyik korban hamarabb megfogantak a modern eszmék, mint bármelyik más helyen* – és ennek átértékelését aszerint az életérdek szerint, amely itt, Erdélyben mutatkozik.

3. A lehető legszélesebb világmegtekintést.

4. A szellem primátusát (magasabbrendűségét, elsőbbségét) az élet anyagi vonatkozású dolgaival szemben.

5. A más népek megbecsülését és értékelését, ami nem jelenti ugyanakkor önmagunk leértékelését. „Nekünk valóban tudomásul kell vennünk az egymásra utaltságot a többségi nemzet fiaival. Történelmünk öntudatos megismeréséhez pedig azért kell ragaszkodnunk, mert ebben találjuk meg a legsuggallóbb erejű nemzeti szimbólumainkat, a történelemből látjuk meg a mai életünknek egy egész csomó analógiáját” – írja László Dezső.²

De a jó pásztorznak soha nem szabad megfeledkeznie arról, hogy *a legel-tetés magában foglalja és megkívánja az őrállói, számadói felelősséget is*. Tehát állandó készenlétet, éberséget, vigyázást kíván az őrállótól. Olyan helytállást, amelyről Ézsaiás próféta így vall: „*Uram, őrhelyemen állok mindennap, őrséget állok minden éjjel*” (21,8/b). És olyan számadói felelősséget, amelyről Ezékiel próféta szól: „*Az elveszettet megkeresem, az eltévedtet visszaterelem, a sérültet bekötözöm, a gyengét erősítem, az erőstre vigyázok, úgy legeltetem őket, ahogy kell*” (34,16). De ugyanilyen felelősségteljes számadásról beszél a Zsidókhoz írt levél szerzője is: „*Bízattok vezetőitekben, és hallgassatok rájuk, mert ők vigyáznak lelketekre úgy, mint*

akik erről számot is adnak.” (13,17/a). A jó pásztornak arról sem szabad megfélekednie, hogy nem csupán embereknek tartozik számadással hanem Istennek is! Isten számon kéri az őrállótól a rábízottakat, és *„jaj a mihaszna pásztoroknak”* (Zak 11,17/a), *„jaj a hűtlen pásztoroknak, akik magukat le-
geltették a nyáj helyett!”* (Ezék 34,2)

Ha a lelkész nem végzi hitelesen önként vállalt feladatát, hasonlatos lesz a megízetlenült sóhoz, amely már többé nem képes betöltenie azt, amire hivatott. Úgy fogalmaztam, hogy a „legeltetés tudománya” védelmet is jelent. *Ez bátorságot is kíván a lelkésztől*, mert igaz az a megállapítás, mely szerint: *„Nem biztos, hogy aki tűzbe jön elveiért, tűzbe is menne értük”* (Horváth Imre). A langyosakkal nem tud győzni Isten. Isten is kidobja szájából a langy melegeket (Jel 3,16). Éppen ezért, a Szentírással szólva: *„ne látszatra szolgáljatok, mint akik embereknek akartok tetszeni, hanem tiszta szívvel”* (Kol 3,22/b). *Tisztáznunk kell minél hamarabb egy dolgot: „Most tehát embereknek akarok a kedvébe járni vagy Istennek? Ha még mindig embereknek akarnék tetszeni, nem volnék Krisztus szolgálója”* (Gal 1,10) – mondja Pál apostol. Sohase füstölögjünk fojtogató nyirkos rőzseként, hanem lobogó lánggal égjünk, ne takarékoskodjunk a lángunkkal. Csak egy dologra vigyázzunk: *Ne öncélúan lobogjunk, hanem legyünk mindig útmutató tüzek!*

Jézus a keresztet nem magyarázta, hanem hordozta! Mi sokszor megelégszünk annak magyarázásával. Pedig a hívek számára az egyházhoz való hozzáállás mértéke a lelkész viszonyulásában keresendő. Ezért fontos megszívlelni a pálapostoli felhívást: *„Te azért a munkának terhére hordozzad, mint a Jézus Krisztus jó vitéze.”* (2Tim 2,3 Károlyi G. ford.)

A hivatástudattal dolgozó lelkész *sosem felekezetieskedik*. Csúnya a felekezeti bezárkózás avagy éppen fölényeskedés. Teljes mértékben egyetértek Weöres Sándorral, aki így nyilatkozik a kérdésben: *„Sokan vannak lelkes és harcos katolikusok, protestánsok, izraeliták, kik Istent csak félig-meddig hiszik, és vallásuk dogmaiban egyáltalán nem tudnak hinni, mindamellettt ököltre mennek felekezetükért. A mozdonyból csak a kazánt vállalják, mely robbanékony, de a kerekeket nem, melyekkel járni lehet.”*³ A Biblia szellemében *„azokra a dolgokra törekedjünk, amelyek a békességet és egymás építését szolgálják”* (Róm 14,19). Egy példát mondok arra, hogyan gyakoroljuk mi az ökumenét. Március 15. felekezetfelett álló ünnep, ezért mindig egyik felekezet (unit. v. ref.) templomába tömörülnek a helybeliek, és csak egyik lelkész prédikál, a nem házigazda lelkész. De hasonló jellegű szilveszter estéje és a hiterősítő hét is.

A lelkész értelmiségi ember, tehát „írástudó”. Erről egy pillanatig sem szabad megfélekednie. Mert igaz az a megállapítás, hogy: *Aki könnyelműen játszik a szavakkal, az valójában az eszméket alázza meg. Gondolatok kely-*

hének lenni – ez a szó gyönyörű feladata.” (Gagy László). Vigyázzunk, éljünk felelősen a szavakkal, mert a szó a leghatásosabb kábítószer is lehet! Babits Mihály *Az írástudók árulása* című esszéjében így fogalmaz: „*Az áruló írástudó tehát nem avval lesz árulóvá, ha lába nem megy egyenesen a Csillag felé, melyre ujjja mutat. Az árulást akkor követi el, ha nem is mutat többé a csillagra.*” A lelkész legyen a szó valódi értelmében írástudó, és mutasson afelé a csillag felé, életével, felkészültségével amely „megáll a hely fölött, a hol a gyermek vala” (Mt 2,9/b Károli G. ford.). *Az írástudó, a szellemi-lelki ember, a szellemi kaszt, ha elvész, a közösség lefejezett társadalomban él* –vallom Hamvas Bélával.

A jó pásztor elnyeri övéi bizalmát. Jézus így beszél erről a bizalomról: „A juhok hallgatnak hangjára, a maga juhait pedig nevükön szólítja... előttük jár, és a juhok követik, mert ismerik a hangját. Idegent pedig nem követnek, hanem elfutnak tőle. (Jn 10,3–5). Kiegészíteném ezt a gondolatot egy másik szentírási hellyel: „*Hosszú ideig élt Izráel az igaz Isten nélkül, tanító pap nélkül és törvény nélkül*” (2Krón 15,3). Istennek hála, túl vagyunk e léleksorvasztó korszakon. Most már bizakodva mondjuk: „*Ne sírj többé, Sion népe... nem állítják többé félre tanítóidat*” (Ézs, 30,19. 20/b).

Ne felejtjük el, hogy a negyven év kíméletlen ateista-kommunista nevelése szavakban ki nem fejezhető rombolást vitt végbe híveink lelki életében. Nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy e rendszer a legnagyobb rombolást a bizalom terén végezte, ugyanis a besúgás, a feljelentés egy hosszú időre terjedő bizalmatlanságnak vetette el a magvait. Éppen ezért jó tudnunk, hogy *a hit és a bizalom ikertestvérek*: egyik a másik nélkül elképzelhetetlen. Hinni Istenben azt is jelenti, bízni egymásban, az emberben. A bizalom jegyében dolgozni és sosem az elbizakodottság jegyében. A zsolnárossal szólva: „*Ne nekünk Uram, ne nekünk, a Te nevednek szerezz dicsőséget szeretetedért és hűségédért*” (Zsolt 115,1).

A jó pásztor soha *nem kényszerből, hanem önként legelteti nyáját*. Hát lehet-e kényszerből szeretni, hinni, jót cselekedni? Lehet-e külső kényszer hatására, vezényszóra szolgálni Istent és embert? A válaszom: Szolgálni, szeretni, hinni és jót cselekedni csak önként, saját akaratunkból és elhatározásunkból, belső igénytől és meggyőződéstől hajtva lehet és érdemes. A kereszténység fennmaradását ennek köszönheti, mert *a kereszténység lényege az önkéntes szolgálatban rejlik! Hittelét, erejét és élelenségét ez az önkéntesség adja*. Távol kell tartanunk magunktól a *béresmorált*, ha hiteles keresztények akarunk maradni. A hamis- vagy álkereszténység olyan, mint az oston a bojt. Díszít, de semmit sem használ. Mi nem mímelni akarjuk a szolgálatot, hanem teljes erőfőrdítással végezni. Megosztott lélekkel, felemás érzésekkel, önmagunk kímélésével, fél odaadással szolgálni nem lehet. A felemás érzésekkel végzett kötelességteljesítésből származik később a büszkeség. Aki tétlenkedni akar, az kifogásokat keres. Aki dolgozni, az megoldá-

sokat!! „Osztatlan szívvel ragaszkodjatok az Úrhoz” (1Kor 7,35/b) – biztatlak a Szentírással.

A lelkésznek tudnia kell, hogy a szolgálat az önkéntes! „*Mert nem azt keresem, ami a tietek, hanem titeket magatokat kereslek*” (2Kor 12,14/b) – mondja Pál. Természetesen Pál apostollal valljuk mi is, hogy „akik az evangéliumot hirdetik, az evangéliumból éljenek” (1Kor 9,14). „Ki katonáskodott valaha is a saját zsoldján? Ki ültet szőlőt úgy, hogy nem eszik a terméséből? Vagy ki az, aki nyáját legeltet, és nem iszik a nyáj tejéből? Vajon csak emberi módon mondom-e ezeket, vagy nem ugyanezt mondja-e a törvény is? Mert Mózes törvényében meg van írva: A nyomtató ökör száját ne kösd be... Ha mi nektek lelki javakat vetettünk, nagy dolog-e az, ha földi javaitokból fogunk aratni?” (1Kor 9,7–9.11)

A mai nehéz gazdasági helyzetben, amikor „szemesnek áll a világ”, a lelkész nem állhat úgy hozzá a közösségi dolgokhoz – főleg akkor, ha az adott egyházközség gazdasági tevékenységet is folytat –, hogy „kaparj kurta, neked is jut”. Nagyon visszatetsző, amikor a lelkész annak látszatát kívánja kelteni, hogy ő önzetlenül dolgozik, holott mindenki előtt nyilvánvaló, hogy személyesen érdekelt az ügyben. Aki haszonlesésből, nyereszkedésből legeltet, az kalmár és nem pásztor. Az önmagát legelteti a nyáj helyett. Aki a busás jövedelem felé kacsingat, annak kezéből „kiragadja” Isten a nyáját.

A hivatástudattal dolgozó lelkész a nyáj példaképe. Aki pedig a nyáj példaképévé akar válni, annak kétségtelenül a szolgálat útját kell választania, nem az uralkodását. A lelkész a szolgálatban nő naggyá.

Beismerem, van, amikor belefárad az ember a szolgálatba. Csalódott, megkeseredett Jeremiásként fakad ki: „*Jaj nekem, anyám, mert arra születél, hogy perlekedjem és vitázzam az egész országgal! Nem adtam és nem kaptam kölcsönt, mégis mindenki átkoz engem*” (Jer 15,10). De hallanunk kell Isten válaszát is, mely lényegében kérdés Jeremiához: „Ha gyalogosokkal futva is kifáradsz, hogyan fogsz lovakkal versenyezni, ha csak nyugodt földön érzed biztonságban magad, mit csinálsz a Jordán sűrűjében?” (12,5) A Jeremiához intézett kérdés egyben hozzánk is van címezve: hogy fogunk felnőni a ránk bízott feladatokhoz, ha már a kezdetek kezdetén megrendül hitünk és bátorságunk a küldetésben? Aki szereti hivatását, az elfelejti a „szolgálatban kapott sebekeket”, az tudja, hogy az akadályok azért vannak, hogy leküzdjük! Alacsony követelményekhez nem lehet felnőni. Csak a magasra állított mérce növelhet. Csak így nyerjük el a többre biztatást. A katolikusok nagy nevű püspöke, Márton Áron ilyen szavakkal bossátotta ki kispapjait: Az a világ, ahová mentek, elfordulóban van a hittől. De nektek kell ellászatok annyi hittel az embert, hogy elérje az örökkévaló partokat. A Bibliával fogalmazva: „Állhatatlan nemzedék ez, fiak, kikben hűség nincsen” (5Móz 32,20). A Márton Áron-féle „Non recuso laborem” (Nem hátrálok – nem futok – meg a munka elől) tartásával érdemes csak dolgoznunk. (Ady egyik versében, a hőkölés népének nevezi a magyar népet, s így fogalmaz az egyik versszakaszban: „Ma is itt ül lomhán, pety-

hüdten, / Fejét, jussát, szivét kobozzák / S ha néhányan nem kiáltoznánk, / Azt se tudná, hogy őt pofozzák.)

„A hivatás, a küldetés elől nem lehet elmenekülni, elbújni. A jót az igazat, a küldetést, melyet felismertél, vállalni és munkálni kell. Nem a küldetés elől... kell elmenekülni, elbújni, lesüllyedni a sötét mélységbe eltemetkezni a rossz tengerének elborító hullámaiba, a teljes pusztulásba, – *mint Jónás* (ki-egészítés tőlem) –, hanem abból a mélységből, ahová saját gyengeségeink juttattak, gyengeségeink hínárjából épp a küldetés isteni segítségével kell kijutnunk” (Csongvai Attila: *Kiemelkedésem a múltból*). Kudarcaink, fájdalmaink, csalódásaink barlangjába húzódva felénk is hangzik az Úr számonkérése: „Mit csinálsz itt Illés?” Nekünk életünkkel, szolgálatunkkal válaszolnunk kell: „Nagyon buzgólkodom, mert Izráel fiai elhagyták szövetségedet...” (1Kir 19,9/b-10). „A házad/egyházad iránti féltő szeretet emészt, rám hull a gyalázat, ha téged gyaláznak”. (Zsolt 69,10) A lelkeszi szolgálatot valami olyasféle küzdelemnek kell felfognunk, mint a Jákób tusakodását a Jabbók révénél. Csak Istenhez való állhatatos ragaszkodással győzhetünk, csak így válhatunk győztes „Izráel”-ekké.

Cser László: *Bizalom* című írásával fejezem be előadásomat:

„Valakiben bízom, mérhetetlenül. Nem mertem volna az útra lépni; melyen járok, ha nem bíztam volna Benne. Voltak jogos, kételkedő kérdések körülöttem, és nem tudtam mást felelni, csak ezt: Bízom Benne. Mondták: Természeted nem olyan, ne lépj arra az Útra! A Hősök Útja nem neked épült, vigyázz, tragédia következik. Igazatok van, válaszoltam, de én bízek Benne. Élek a kételkedő arcok között, mint különös idegen. Te itt? te itt? – kérdezik. Ezerszer meg kell alázódnom minden nap, mert valóban nem születtem Hősnek. Nem vagyok kemény, mindent tűrő szikla-akarattal. Nem vagyok egyetlen, biztos, mástól mentes, csak – értelem. Tágra nyílt a szemem, és ezek a szemek ritkán csukódnak le: akkor szemlélődöm és imádkozom a legjobban, ha az élet zajában éppen nem szemlélődök és imádkozók között járok. Szeretem az Élet színeit és változatait, minden érdekel, minden nagy – bár semmit sem kívánok megtartani magamnak. Nincs különös jelszavam, amivel az Élet dolgai közé vágok. Nem állok senki fölött, nem tudok úr lenni, testvér szeretek lenni csupán... Nem vagyok tudós és művész, soha nem fogok alkotni nagyot. Mégis, fáj a gyanakvás. Engem is sért, de Őt is sérti. Nem hiszek a jóakarásban? A hitben és a készségben? Nem, hogy életem lim-lomja között van egy értékes gyöngy, a Bizalom? Hosszú évek nevelték, és hiszek a Bizalom csodájában. Titoktalan életem misztériuma csak ennyi: Bízom Istenben. Hívott és akart, néha megkérdi: Él-e Bizalmad úgy, mint Utad első órájában?... Aki Istenre bízta magát, nyugodt lehet. Bízom Benne, nem hagyott el. Amíg élő marad Bizodalom, nem fog elhagyni. Bízni Benne, nem vakmerően, de őszintén, alázatosan, egyszerűen, mindig és mérhetetlenül: ez az, ami felemeli és az Úr mellett tartja azokat, akikre kételkedve néznek az emberek”⁴

¹ Dr. Szabó István: Bevezetés a szociálpszichológiába

² László Dezső: Balázs Ferenc a transzszilvanizmus szolgálatában. In. A kisebbségi élet ajándékai. 124–125. l.

³ Weöres Sándor: A teljesség felé. 65. l.

⁴ Jelenvalók és örökkévalók: 89–90 l.

SZÁSZ FERENC

AZ ÖNKÉPZÉS SZEREPE A LELKÉSZKÉPZÉSSEN*

Mintegy előrevetítve azt a megérzésemet, hogy dolgozatom elkészítéséhez kevés forrásirodalmat és anyagot fogok találni, első lépésként lelkészársam napjainkhoz közelebb álló értelmező szótárát kértem kölcsön és lapoztam fel.

Ebben a képzés és önképzés címszavak alatt meg is találtam e két fogalom rövid meghatározását. Eszerint a képzés az a folyamat, mely során valamit képeznek, alkotnak: meghatározott irányú oktatás, nevelés.

Az önképzés rendszeres oktatás nélküli tervszerű, folyamatos ismeretszerzés. Eléggé hiányosnak vagy pontatlannak éreztem elsősorban az önképzés meghatározását, hiszen szerintem első hallásra is többet jelent, mint pusztá ismeretszerzést.

A kicsi ördög arra is rávett, hogy ha már kezemben volt a kölcsönkönyv, a lelkész címszó meghatározását is megnézzem. Még szűkszavúbb az eligazítás, de nagyon sokat sejtető a rövidítés. A lelkész keresztény, főleg protestáns, mi tegyük nyugodtan hozzá unitárius, „vall. hív.”, vagyis megítélésem szerint nem vallásos, hanem vallási és nem hívő, hanem – bármennyire is fantáziátlannak tűnik – hivatalnok.

A megyei közkönyvtárakban több száz román nyelvű pedagógia szakkönyvet lapoztam át, kiábrándító eredménnyel: még az idegen szerzőktől való, értékesebbnek tűnő munkák előszavai is hemzsegték a vulgáris marxizmus tirádáitól, Ceaușescu-idézetektől, így még a sokoldalúan képzett lelkész kifejezést is kerülnöm kell a továbbiakban.

A Keresztény Magvetőben több ezirányú, valószínű éppen a „csendes napokra” készült dolgozatot találtam. Így szeretettel ajánlom az érdeklődők fi-

* Elhangzott a Teológiai csendes napokon február 9-én.